

Дзвони людської невмирущої пам'яті про страшні події в нашій вітчизняній історії, що відбувалися сімдесят п'ять років тому і носять болючу назву "Голодомор", пролунали по всій Землі. Кількість невинно убієнних тим голодом, напевно, ніхто і ніколи не підрахує точно. У лиховісному тридцять третьому вийшла перша книга, в якій описано жахи цієї штучно створеної трагедії, яка й досі боєм озивається у пам'яті людській, залишивши у ній гіркий слід. Автор цієї повісті — а називається вона "Марія", примірники якої зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України, — Улас Самчук.

У дитинстві мені неодноразово доводилося чути розповіді дідусів і бабусь про страхіття голоду, який винищував цілі села. Пам'ять цю ті, хто його пережив, пронесли кризь усе життя і, незважаючи на заборону, розповідали дітям й онукам. Чому ж сталася ця трагедія, зрозуміла, коли після здобуття Україною незалежності над подіями тридцять другого і тридцять третього було піднято забрало секретності. Голод був штучний, організований, аби зламати українського селянина, який складав основу нації, змусити його піти у колгосп.

Повість Уласа Самчука "Марія", ніби повернула мене в оті розповіді. Ось його опис 1932-го: "... посівну за вказівкою з райкому партії проводять тричі — вперше у мерзлу землю, вдруге в болото, втретє — при гарній погоді та запізно.

Ось і неврожай. Але й те, що вродило, збирають зарано, аби відрапортувати "наверх", вийти у передовики "колгоспного виробництва". Над зігнутим голодним людом при праці вдень і вночі стоять озброєні вартові. З кістявих мужицьких рук, з занедбаної землі виривається зі скреготом зубів кусень хліба. Все життя велике і барвисте під знаком хліба. Молотили, віяли, сортували. Зерно забрали, а послід поділили між працюючими".

Село вмирає. А в монастирі пріє злежане в одну величезну купу невисушене зерно, яке пильно вартують вояки. Хочеться провести ще одну паралель між написаним Уласом Самчуком і почутим мною від однієї літньої киянки, котра пам'ятала голодні роки початку тридцятих (а було це у черзі двадцять років тому): "У селі люди з голоду мерли, ми в Києві ніколи не наїдалися, а у Дніпрі біля Видубецького монастиря баржі із зерном топили."

А ось епізоди із повісті: арештовують селянина за те, що вкрав мішок пророслого, майже гнилого зерна у монастирі, мучиться матір з виснаженою від голоду трирічною донечкою. Воланням до Бога звучать слова Марії: "Вмреш, дитинко. На широкому світі немає вже для тебе трішечки хліба... зовсім трішечки хліба...". Наївшись перепічок з великим домішком деревної тирси, трирічне дитя так мучилося, що збожеволіла від голоду і страждань мати задушила її.

Найстрашніше, як свідчить статистика, голодували люди напровесні тридцять третього. Як тільки почали танути сніги, сотні уцілілих селян вибираються шукати чогось їстівного в полі. Мерзла картопля, напівгнилий бурячок вважаються не просто знахідкою, а цілим скарбом, за який сусід сусідові ладен голову лопатою розтрощити. Такі страшні картини малює Улас Самчук.

Як же вдалося письменникові, який, на його щастя, не знав голоду, бо жив по той бік кордону, намалювати такі страшні психологічні картини, так глибоко й точно передати стан людини, доведеної до краю голодом? Небагатьом, але все ж таки декому вдавалося вирватися з "більшовицького" раю, перебраться через річку. На основі їхніх розповідей, від яких волосся ставало дибом, й написав У. Самчук страшну хроніку голоду, завершальним акордом якої стала смерть Марії: "Ніч без початку і без кінця ніч. Ніч вічності... Холонуть засохлі уста. Западають груди... З напру-

женням рветься останній нерв... Серце робить останній удар". І помирає від голоду не тільки Марія, а й її доньки, онуки, її чоловік. А ми ж сьогодні суціль знаємо, що родина ця селянська — невелика піщинка у великому морі людських життів, забраних голодом.

У тому ж тридцять третьому глуху стіну замовчання про трагедію українського народу, крім повісті "Марія", прорвала брошура "Голод в Україні", видана в Брюсселі, деякі публікації в періодичній пресі Європи, але світ правду в усьому жадити так і не взнав. Через залізну стіну вона майже не пробивалася, в чому постаралися і західноєвропейські комуністи, вважаючи це наклепом на країну трудящих. Так, французькі комуністи перешкодили читачам познайомитися з романом Василя Гроссмана "Все минає", в якому детально висвітлено події про голодомор в Україні.

Однак приховати цього страшного факту не вдалося. Як за межами країни, так і в її середині. На жаль, правда про нього не до всіх сердець достукалась. Відповіддю тим, хто заперечує голод, хай стануть рядки Дмитра Білоуса:

*Ти кажеш не було голодомору?
І не було голодного села?
А бачив ти в селі пусту комору,
З якої зерна вимели долга?
Як навіть вариво виймали з печі
І забирали прямо із горщиків,
Окрайці виривали з рук малечі
І з торбинок нужденних стариків?
Ти кажеш не було голодомору?
Чому ж тоді, як був і уврожай,
Усе суціль викачували з двору,
Греби, нічого людам не лишаї!
.....
Я бачив сам у ту зловісну пору
І пухлих, і померлих на шляхах.
І досі ще мені стоять в очах...
А кажеш — не було голодомору!*

Побіжне згадування про голод ми знаходимо у романах російських письменників Івана Стаднюка (українця за походженням, родом із мого рідного Поділля) "Люди не ангели", Петра Проскуріна "Доля", Михайла Алексєєва "Хліб — усьому голова". Серед українських письменників тему голоду порушив Михайло Стельмах, його роман "Чотири броди" став першим надрукованим українським твором, в якому про голодомор було сказано відкритим текстом. Олесь Гончар (тоді ще студент-другокурсник), за гарячими слідами голоду 1932—1933 років написав повість "Стокозове поле" про українське село в часи його найбільшого лиха.

Публікують свої власні спогади — "аж до пекучої сльози" — про цю трагедію, учасниками і свідками якої вони були, і сучасні літератори: чеська письменниця Нонна Ауска ("Голодоморня"), львів'янин Микола Петренко ("Сни про окрасць хліба"), академік з Братислави Микола Неврлий та багато інших.

А ось свідчення ще одного очевидця голоду:

*Йшов по Україні
Лютим генералом
Смертоносний голод.
Вбив людей немало.
Жертвою упало
Люду половина.
Заставляв він батька
Різати свого сина.*

*Заставляв він матір
Із'їдати дитину.
Заставляв він діда
Вішатись під тином.
То була година
Чорна, не весела.
Виросли могили,
Опустіли села.
Повалялись хати.*

Належать вони поету Івану Хоменкові, який тринадцяти — чотирнадцятирічним підлітком пережив цю безмірну людську трагедію. Це прізвище для широкого читачького загалу майже невідоме. Перегорнімо деякі сторінки його біографії. В 1949 році колишнього фронтовика заарештували, підставою для чого став донос. Його звинуватили в націоналізмі та антидержавній зраді. Вирок закритого суду — 25 років ув'язнення у таборах ГУЛАГу. Саме в ув'язненні народилася його поема "Богдан Хмельницький", рядки з якої й було прочитовано.

Гірку пам'ять по собі залишив голод і Василю Барці. І вилилася вона в роман "Жовтий князь". Його передісторія розпочалася ще в 1932—1933 роках, коли в Україні і на землях, де мешкали українці, лютував голод. У той час майбутній письменник жив на Кубані, працював у Краснодарському художньому музеї. На Кубані, за свідченням Василя Очерета (а таке його прізвище, Барка — псевдонім), вимерла третина населення. Голод "зачепив" безпосередньо і його. "Я мав на тілі щось 12 ран. Рани йшли по лініях кровоносних судин. Із них сочилася брунатна рідина. Ноги вже репалиси, і така слизиста поверхня теж сочилася. Ноги пухли. І я уже ходив, тримаючись за паркан і стіни, там, де вже лежали мертві. Я не надіявся, що виживу. Та мука голоду аж до передсмертної лінії жахлива... то щось таке, що спалювало всю істоту. І, може, тому, що я це зазнав, тому мені пощастило в "Жовтому князі" відновити ту патологічну глибинність цієї голодної смерті". (Із розмови Миколи Жулинського із Василем Баркою // Літ. Україна. — 1998. — 20 серпня.)

У голодні роки Василь Барка їздив на Полтавщину до брата і бачив страшні картини голодних смертей і там. Усе це тяжіло в пам'яті, помножувалось чужими історіями, які письменник збирав і записував упродовж чверті віку, особливо під час Другої світової війни, перебуваючи в одному з німецьких таборів, де були й інші його земляки. Письменник назбирав величезну кількість їхніх свідчень, які після написання роману знищив. Найбільше його вразила історія однієї вимерлої під час голоду української родини, переповіdana співвітчизником, який виїздив до Австралії. Саме вона стала пізніше "скелетом" сюжету "Жовтого князя".

Пережити вдруге "голодні муки" письменникові довелося вже в Нью-Йорку, в невеличкій кімнатці у дешевому негртянському кварталі. Хворий і безробітний він міг собі дозволити одну банку риби на два дні і миску найдешевшого пуерториканського рису.

"— Отже вийшло так, — згадує він, — що нова голодівка, але не голодова смерть, відновила весь збірник долей. Знаєте, навіть якщо спричиниться одна якась іскра, розпалить вогонь пам'яті, що був у душевних ранах, з минулого все почало випливати перед моїм душевним зором" (Там само).

Так народжувалась книга про голод. З-під пера письменника вийшло 600 сторінок, як, на його думку, забагато. Він скорочував, викреслював, змінював слова, "і так чотири рази ті 600 сторінок безперестанно змінюваних я переписував чотири рази".

Над романом "Жовтий князь" Василь Барка працював упродовж 1958—1959 років. То була наполеглива праця й водночас дуже виснажлива. Вона супроводжувалась, крім фізичних відчуттів, глибокими емоційними переживаннями. Письменник прагнув якнайточніше, якнайоб'єктивніше "уви-

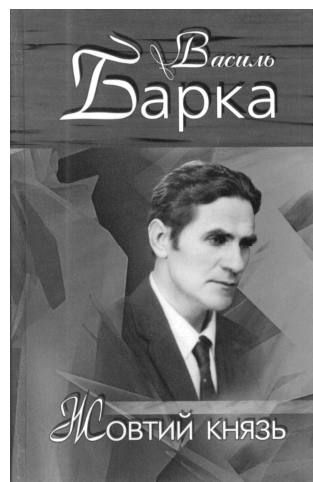
ковичити ті страшні для його народу події, розказати світові правду, якою б страшною й болочою не була." Але Барка не репортер, не хронікер, він — письменник передусім. Тому-то, пишучи "Жовтого князя", дбав про те, щоб з-під пера з'явилася не документальна хроніка, а художній, великою мірою узагальнюючий, філософський твір, твір-роздум. Це й спричинило його кількаразове переписування, зміни головного героя. "Я думав, — зазначав він, — якщо буде із справжнім прізвищем, то буде часткова історія. Якщо дати інше прізвище, то буде узагальнено".

Барка прагнув і численні фактичні свідчення, і "хмаровинне почуття", що переповнювали його душу, опрацювати у викінчену, доступну широкому загалу романну форму. "В самому змісті — три плани, — писав Василь Барка в 1989 році. — I. Реалістичне зображення нещастя в сім'ї селянина; всього страдницького побуту в холодній хаті; розпачливих пошуків хліба — в мандрах, коли відкривалося похмуре видовище масової загибелі. II. Психологічні нарис; опис незвичайних перемін у душевному житті кожного в родині, що вже гине. Більшістю жертви народобивства хоч і мертвотно байдужі до всього, крім істинності, все ж зберігають справді людські почуття: в найглибших закутках серця навіть зостаються більше людяними, ніж їх губники, що наводять масову смерть, але мають для себе харчі в надстатку: з закритих розподільників і магазинів "Торгсін" ("Торговля с иностранцами"). III. Метафізичний вимір, властиво, духовний; висвітлення декотрих явищ із іншої, вищої сфери, відкритих через церковне життя; а також явищ із світу темних могутностей, незамиримо ворожих людській природі. Символічне уявлення про них розкривається через зображеного Жовтого князя на картині незнаного майстра". Звідси й назва роману. Жовтий князь у романі багатолікий від кількості тих, хто виконує наказ про "викачування зерна" у селян, а значить і приречення їх на голодну смерть.

Багатолікі, але не однаковілікі, бо ж є серед них навіть "Дон-Кіхоти" комунізму — завідувач курорту Зінченко, який прагне допомогти хоч деяким своїм односельцям, за що був звільнений; партійний секретар, який пустив кулю в серце, коли одержав чергові директиви з центру щодо боротьби з куркулями й підкуркульниками; голова колгоспу Варшивець, який, повіривши колись в обіцяний блаженний більшовицький рай, зрозумів свою помилку.

Авторка не ставить собі за мету переповідати книгу. Її треба прочитати. Хоча читати цю страхітливую хроніку невимовно важко. Жодна фантазмагорична уява не здатна відтворити цей жахливий спектр чорної біди, яка захопила Україну й відкинула її за межі людського буття. Душу холод проймає, коли відкриваєш моторошну безодню людського горя і відчаю, змальовану в міру фізичних і творчих сил Василем Баркою. Знеможені голодом, люди сірими примарами,

обкутаними в лахміття, тягнулися під пронизливим вітром засніженими дорогами до міста, надіючись здобути чого-небудь істинного. І не діставали нічого. Навіть і кусника хліба, ними виробленого і в них віднятого. "Падали множиною на вуличні бруковики, вмيرали в суміші снігу і грязюки" — це рядки із спогадів письменника, написані, як мовиться, з природи, як й оці: "Хати хліборобів перемирялися в великі гроби з мертвяками: їх довго нікому було хоронити, як і тих, які лежали на дворі, — погребники з підводами не вправлялися

вчасно звозити трупи до ям, куди спроваджувано також півживих" (Василь Барка. Від автора // Жовтий князь. — К.: Дніпро. 1999).

Уперше окремою книжкою роман вийшов у тридцяті роковини голодомору в Нью-Йорку у видавництві "Сучасність". Тоді ж письменник, зважуючи на "хрущовське потепління", звернувся з відкритим листом до радянських письменників, в якому запитував: "Чому на роковини цієї найбільшої трагедії в історії України не дано дозволу ці жертви згадати і вшанувати їхнє терпіння?!"

... То ж, коли і досі не дозволено подати голос за жертви голоду, хоч прочитайте скромну повість про них — автора, який зрікся всього в житті, аби дістати, зрештою, змогу розповісти про них. Вони в моторошній поруганості були серцем чисті, як квіти і сонце, незмірно кращі від зірок небесних, як і всі люди, хоч вони цього не знають; як сам хліб, ними запрацьований і в них віднятий, були чисті, хоч смерть настала в найбруднішій поверженості їх. Де ж ви, їхні і Кобзареві друзі іскренні? — щоб голос подати. Мовчання. Розуміємо і не винуватимо: заборона. То нехай знайдеться у ваших грудях хоч одно зітхання, спочуття для них, тайно пролите, як сказано в "Кобзарі". Тільки аби серце не стало вже камінне під нагородними визначками, коли не відкликнеться в ньому навіть порожня луна до беззвісного і беззахисного горя мільйонів з трудових хаток. Тут — межа, й іспит для серця: при їх пам'яті". На жаль, не всі витримали той іспит. Не проголосували у Верховній Раді України за визнання голоду тридцять третього — актом геноциду

українського народу комуністи. Та й сам наш парламент аж занадто довго йшов до цього голосування.

Звичайно ж, лист Василя Барки залишився без відповіді, а про вихід його роману "Жовтий князь" в Україні широкий загал читачів навіть не знав. Перші паростки умовної демократії радянського суспільства були призупинені більш ніж на два десятиліття. Тема голодомору й надалі залишалась забороненою.

Роман Василя Барки, названий паризьким часописом "Ле Монд" найкращим твором у повоєнній Європі на одну з найважчих тем, торував шлях до читача, от тільки, на жаль, не до українського. В 1968 році його було перевидано за сприяння Союзу українок Америки, вийшов він через три роки в престижному французькому видавництві "Галімар" (переклад на французьку здійснила Ольга Яворська). Цьому виданню сприяв відомий французький письменник П'єр Радіч, який написав до "Жовтого князя" передмову, висловивши побажання, "щоб за цим французьким перекладом прийшли інші переклади творів українського красного письменництва, щоб французи пізнали та відчували культуру та літературу великої країни".

На батьківщині письменника роман уперше було випущено в 1991 році одним із провідних українських видавництв "Дніпро". В тому ж році він вийшов друком у часописі "Дружба народів" у перекладі російською мовою Леся Танюка. Напередодні референдуму про незалежність на кіностудії імені Олександра Довженка за романом було знято художній фільм "Голод".

Двічі Василя Барку висували на здобуття Нобелівської премії. Але в Україні не підтримали його кандидатуру, для офіційної тодішньої влади він був "українським буржуазним націоналістом", який "зводив наклеп на світлу соціалістичну дійсність."

Але й уже в незалежній Україні Василя Барку належним чином не поціновано. Не присуджено йому Шевченківської премії. Здавалося, нинішній рік, коли ми справляємо 75-ту роковину по невинно убієнних голодом, трагедію яких так правдиво, моторошно й майстерно розкрив письменник, який, за відомим висловом А. Чехова, повтореним В. Баркою, виступає свідком на суді над організаторами голодомору, і сам Бог велів назвати прізвище письменника серед Шевченківських лауреатів. Тим паче, що 2008-го виповнилось 100 років від дня народження Василя Барки. Та ба ...

*Ірина Копитко,
старший науковий співробітник
Державного архіву друку
Книжкової палати України*